

Ця дата розколола життя на «до» і «після»

80 років тому почалася війна, яку в різні часи і в різних країнах навіть називали по-різному. У СРСР – Великою Вітчизняною, у Європі і світі розглядали як одну зі складових Другої світової, а нині в Україні для когось вона більшовицько-нацистська, для когось – радянсько-німецька. Хай там як, але ця війна – одна з найбільших трагедій в історії українського народу. І за людськими жертвами, і за руйнуваннями. Адже фронт двічі прокотився всією територією України, тож особливо постраждало й місцеве населення.

«Київ бомбили, нам об'явили...»

22 червня 1941 року був звичайний вихідний день – неділя. Про те, що почалася війна, полтавці, як і весь радянський народ, дізналися з виступу по радіо Голови Ради Міністрів СРСР В'ячеслава Молотова.

Ось що згадував про той день в інтерв'ю нашій газеті Герой Радянського Союзу Кузьма Нездолій:

«22 червня 1941 року я запам'ятав на все життя. Було це у селі Кумейках на Черкащині, де я народився. Ми щойно закінчили школу, і 19 червня на випускному вечорі нам вручили атестати. У неділю всім класом знову зібралися разом, аби відпочити на Дніпрі, та дорогою раптом побачили гурт людей біля репродуктора... Тоді вперше й пролунало для нас це страшне слово «війна!». А вже ввечері мене викликали до військомату...»

Хоча, кажуть, у Полтаві першими про те, що відбувається, дізналися залізничники на станції Полтава-Київська, адже о четвертій ранку німці вже бомбили й Київ. Відтак на київському напрямку залізничці почалися перші збої з рухом поїздів. Проте людям важко було повірити у всю серйозність становища. По-перше, Німеччина і Радянський Союз свого часу не лише уклали договір про ненапад (пакт Молотова-Ріббентропа), але й фактично виступали як союзники, дії яких і призвели до початку Другої світової.

Наш земляк, відомий український письменник Анатолій Дімаров згадував: «22 червня, тільки-но ми вийшли рано-вранці з казарм, як побачили в небі літаки. Сонце тільки-тільки під-

Генерал Михайло Кирпонос.

свічує, а їх ціла хмара! Маневри почалися чи що? А це виявилися німецькі «Юнкерси», і невдовзі на наші голови полетіли бомби... Правда, ми тоді не вірили, що війна. Думали, німці помилилися чи казна-що. Адже досі дружили з Німеччиною...»

По-друге, упродовж багатьох років радянська пропаганда поширювала міф про «непереможну і легендарну» Червону Армію, яка якщо й воюватиме, то битиме ворога лише на його території. Та дуже швидко стало зрозуміло, що воювати доведеться на своїй землі, всерйоз і надовго. Але в перші дні в настроях людей ще панувала певна ейфорія. Уже наступного дня, у понеділок, робочий день на промислових підприємствах Полтави й області почався з мітингів, на яких партійне керівництво здебільшого лише підігрівало патріотичні настрої, а от про реальний стан справ нічого не говорилося.

Саме в такому руслі висвітлювала тоді події і місцева преса. Так, орган

обласного комітету КПУ газета «Більшовик Полтавщини» у перші дні війни писала про готовність полтавців «стати як один до бою з ворогом». Наприклад, студент Полтавського педагогічного інституту Яків Матвійчук писав у ті дні на сторінках «Більшовика Полтавщини»: «Я висловлюю гнів і ненависть до підлих фашистських бандитів, провокаторів війни. В інституті я набув дві військові спеціальності і тепер у першу ліпшу хвилину готовий замінити книжки на рушницю і вступити до лав Червоної Армії, з гордістю буду захищати нашу прекрасну, щасливу Батьківщину до останньої краплі крові».

Тим часом уже йшла повним ходом мобілізація до армії, у районах області почали створювати так звані винищувальні загони, а робота підприємств переводилася на воєнні рейки.

– Документи свідчать, що на Полтавщині була створена і діяла низка військових формувань, у тім числі

Маршал Семен Будьоний.

винищувальні батальйони, зведений полк Полтавського тракторного училища, Кременчуцька дивізія народного ополчення, бронепоезд «Маршал Будьонний» та інші, – розповідає історик-архівіст Тарас Пустовіт. – Ці військові підрозділи, різні за рівнем підготовки та чисельністю, створювалися у всіх районних центрах області передовсім для знешкодження фашистських десантів, патрулювання залізниць, охорони мостів, допомоги в евакуації матеріальних цінностей тощо. Ситуація складалася так, що їм доводилося вирішувати найвідповідальніші завдання часу, а вже у серпні 41-го деякі з цих підрозділів прийняли й бойове хрещення.

Доля війни вирішувалася в Полтаві?

Уже в липні 41-го Полтава стала своєрідним штабним містом. Адже тут, у приміській Горбанівці, на території колишнього санаторію, розмістився штаб шойно організованого Південно-Західного напрямку, яким командував маршал Радянського Союзу Семен Будьонний. Відтак саме тут і вирішувалася доля всієї літньої кампанії першого року війни. А відтак і всієї України. Німці оточили Київ, вийшли в окремих районах на рубіж Дніпра, тож радянським військам залишалося лише продовжувати безнадійно захищатися або ж відступати за Дніпро для перегрупування і збереження сил.

Увечері 11 вересня Сталін викликав на зв'язок командувача Південно-Західного фронту генерал-полковника Кирпоноса. Верховний Головнокомандувач наказав: по-перше, перегрупувати сили і у взаємодії з Ерьоменком повести атаку на конотопське угруповання противника; по-друге, негайно організувати оборонний рубіж на Пслі; по-третє, тільки після виконання цих двох завдань почати евакуацію Києва і закріпитися на східному березі Дніпра. Гнівні слова Верховного приголомшили Кирпоноса, змусивши його вмиг пригледати долю розстріляного командувача Західним фронтом Павлова. Пригнічений звинуваченнями, він відповів, що й на думці не мав відступати, навпаки, збирався атакувати.

Проте, імовірно, що 11 вересня Сталін уже знав про плани німців за директивою №35. Адже він не тільки повідомив Кирпоноса про можливий наступ противника, а й про перспективу оточення фронту, якщо конотопська група противника з'єднається з кременчуцькою. А після переговорів Сталіна з Кирпоносом, як із гиркотою згадував пізніше тодішній перший заступник начальника Генштабу Василевський, «керівництву Південно-Західного фронту залишалося тільки виконати свій обов'язок до кінця».

Щодо Будьонного, то його телеграма про відведення військ коштувала командувачу посади. 12 вересня новим головою напрямку було призначено маршала Тимошенка, який

Маршал Семен Тимошенко.

запевнив Сталіна, що втримає Київ. О 0 год. 45 хв. 12 вересня Тимошенко з двома люльками, подарованими Йосипом Віссаріоновичем, і його напуттям «Ви тепер запорожець, рушайте!» виїхав потягом Москва – Полтава і того ж дня о 19-й годині прибув на станцію Полтава-Південна. На командному пункті Південно-Західного напрямку в Горбанівці його зустрічав Будьонний. «Передача справ» відбулася швидко. Пізніше у німецьких джерелах повідомляється, що Будьонний утік із «котла» на літаку, а після розгрому Південно-Західного фронту хотів здійснити акт самогубства в кабінеті Сталіна.

Однак і здійснені новим командувачем відчайдушні спроби залатати численні дірки у 800-кілометровій лінії оборони не мали успіху. Фронт агонізував. До цілковитої катастрофи залишалися лічені дні.

20 вересня, коли був смертельно поранений генерал-полковник Кирпонос, маршал Тимошенко о 23 год. 50 хв. виїхав з Горбанівки до Харкова. А з Москви Шапошников продовжував передавати штабу фронту заспокійливі телеграми: «Більше рішучості і витримки. Успіх забезпечений. Проти вас дрібні сили противника. Зосереджуйте артилерію на ділянках прориву. Уся наша авіація діє на вас. Ромни атакують наші війська. Повторюю, більше рішучості, витримки і енергії в діях. Доповідайте частіше».

Чи встиг прочитати цю телефонограму генерал Кирпонос, так і залишилося невідомим... Адже на той час танкові дивізії Клейста і Гудеріана уже замкнули в кільце під Лохвицею чотири армії Південно-Західного фронту на чолі з командувачем і його штабом, зв'язок з яким було втрачено. Південно-Західний фронт був фактично знищений, десятки тисяч бійців потрапили у полон, а ворог продовжив наступ на Полтаву і 18 вересня захопив місто.

Але Кирпонос про це вже не дізнається. Лише восени 1943 року, після звільнення радянськими військами Сенчанського району, була створена спеціальна комісія, яка виявила місце захоронення генерал-полковника. На основі даних ексгумації і судово-медичних досліджень було зроблено висновок, що смерть настала внаслідок вогнепальних осколочних поранень у груди. Останки генералів Кирпоноса і Туликова були перепоховані в Київському парку Вічної Слави на березі Дніпра. 1965 року обидва генерали були посмертно нагороджені орденами Вітчизняної війни I ступеня. 1974 року керівником області став Федір Моргуна, який ініціював спорудження меморіалу в Шумейковому, що став пам'ятником воїнам Південно-Західного, і навіть написав кілька книг про долю фронту та його командувача. На думку Моргуна, саме тоді й було зірвано німецький план бліцкригу.

Віталій СКОБЕЛЬСЬКИЙ

У цьому будинку в Горбанівці розміщувався штаб Південно-Західного напрямку.